
Tanıtınlar

Book Reviews / Buchvorstellung

Ayfer Karakaya-Stump (2015). *Vefailik, Bektaşilik, Kızılbaşlık Alevi Kaynaklarını, Tarihini ve Tarihyazımını Yeniden Düşünmek*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. 240 s.

Özcan SALMAN*

Eser, dokuz farklı makale, kitapta yer alan makalelerin orjinalleri ve dizinden oluşmaktadır. Birinci makalede, Alevi-Bektaşî Tarih Yazımından bahseden yazar, 1980'li yılları milat olarak kabul eder ve bu tarihten sonra konuya dair yayınların artmaya başladığını fakat bu niceliksel artışa rağmen niteliksel bir gelişmenin olmadığını vurgular. Arkasından, yapılan araştırmaların kademeli olarak hangi araştırmacılar tarafından yapıldığından bahsederken, okuyucu kitlesine dair de tespitlerde bulunur.

* İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Orta Çağ Tarihi, Yüksek Lisans Öğrencisi.

Ancak yazara göre Alevi-Bektaşî tarih yazımının kendi iç dinamikleri göz ardı edilmeden yeniden ele alınması gerekmektedir. Çünkü bu güne kadar yapılan çalışmalarda bir takım kavramsal önkabuller gereğince sınanmamıştır. Bu önkabullerden bahseden ilk kişi ise M. Fuad Köprülü'dür. Onun 1920'lerde formüle ettiği paradigmalanmış yöntem anlatılırken yazara göre onun ortaya koyduğu kavramlar konuyu açıklayabilmekten uzaktır.

Köprülü'nün oluşturduğu paradigmaya göre -Alevilik'in yazılı kaynağı çok az iken bilgi sözlü kültür üzerinden nesilden nesile aktarılır- tespitinde bulunan yazar 1990'lı yıllardan itibaren gün yüzüne çıkmaya başlayan Alevi yazılı kaynaklarının bu tezi çürüttüğünü dile getirir. Diğer taraftan Köprülü'nün ortaya attığı tezin ilk defa Amerikalı misyonerler tarafından ortaya atıldığı tespitinde bulunur. İttihat ve Terakki döneminde Baha Said gibi bazı isimlerin onların tezlerine karşı dururken bile onlardan aldıkları senkretizm kavramını kullandıklarına dikkat çekerken bu geleneğin Köprülü'nün fikirlerinin de temelini oluşturduğunu ifade eder.

Arkasından sekretizm ve ortodoks kavramlarının derinlemesine incelemesi yapılır. Bu kavramların neden belirli bir inanç için ayırt edici birer kavram olarak kullanılamayacağı açıklanmaya çalışılır. Ve uygun olduğu düşünülen yeni kavramlar tavsiye edilir.

Daha sonra Köprülü'nün "yüksek İslâm-halk İslâm'"ı ayrımı üzerinde duran yazar, konuya daha derinden bakıldığı zaman bu bakış açısının müphemleştiğini ifade ederek, benzeri sosyo-dinsel dinamiklerin farklı gruplarda da aynı sonuçları doğurması gerektiği durumunun göz ardı edilmiş olmasından bahsettikten sonra çeşitli verilerle bu tezin sağlam olmadığının altını çizmektedir.

İkinci makalede Kızılbaş, Bektaşî, Safevi İlişkilerine Dair 17. yüzyıldan yeni bir belge üzerinde durulur. Yazar bölümün girişinde burada ilk defa yayınlanacak bu belgenin özelliklerini anlatır. Arkasından kısaca Dede Kargın'ı tanıtır. Daha sonra mektubun göndericisi olan Seyit Baki anlatılır, Bektaşîler ve Kızılbaşlara dair var olan bilgiler yeniden ele alınırken özellikle Irène Mélikoff'un bu gruplar hakkındaki bazı fikirlerinin yanlışlığı ortaya konulur.

Mektubun üzerinde herhangi bir tarih bulunmamakla birlikte hangi tarihte yazıldığı üzerine çıkarımlarda bulunulur ve mektubun yazarı Seyit Baki ile muhatabı Seyit Yusuf'un kimliği üzerinde durulur. Bu iki kişinin kim olduklarına dair açıklamalardan

sonra mektupta geçen dergâh-ı ali ifadesi üzerinden Seyit Baki'nin yaşadığı yerin neresi olduğuna dair fikir yürütülmüştür.

Arkasından mektubun yazılış amacı açıklanır. Defterin mahiyeti tam olarak bilinmemekle birlikte ne muhteva ettiği irdelenmiştir. Son olarak yazar, belgenin akla getirdiği sorunlardan bahsederken; Dede Kargın Ocağı ile Seyit Baki'nin bağlı bulunduğu ocak arasındaki ilişkinin ne kadar geri gittiği, Irak'ta var olduğu bilinen farklı Bektaşî tekkeleri arasındaki ilişkinin tam olarak ne olduğu, Safeviler'in bu tekkeler ve Anadolu'daki Kızılbaş zümreleri ile ilişkisinin ne boyutta olduğu gibi konuları arka arkaya sıralamıştır. Konuya ilişkin değerlendirmelerden sonra mektubun çeviriyazılı metni, günümüz türkçesine çevirisi ve tıpkıbasımı da yine okuyucuyla paylaşmıştır.

Üçüncü makale Irak'taki Bektaşî Tekkelerine ayrılmıştır. Ve bölüme daha önce bu konuda çalışma yapan isimlerden kısaca bahsedilerek başlanır. Irak'taki bu tekkelerin Alevi dedelerince de ziyaret edildiği belirtildikten sonra 16. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyılın sonuna kadar devam eden eldeki yazılı belgelerin Aleviler ile Bektaşîler arasında daha önce bilinmeyen bir hiyerarşiye işaret ettiği ifade edilmiştir.

Yazarın konuyla ilgili kaynakları telif eserler ve arşiv belgelerinden oluşmaktadır. Öncelikle beş farklı telif eser tanıtılır. Arşiv belgelerinin en önemlisi olarak Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ve Alevi dede ailelerinin ellerinde bulunan belgelerin önemine değinilir. Ayrıca bu kısımda ziyaretnameler ile hilafetnameler arasındaki farklılıklar ile Kırşehir ve Kerbela kaynaklı icazetnameler arasındaki farklılıklardan da söz edilmiştir. Daha sonra tekkeler sırasıyla tanıtılmaya başlanırken ilk olarak imamlara ait türbelerin avlularında bulunanlardan bahsedilir. Irak'taki tekkelerin en önemlisi olarak ise Kerbela'daki tekke'den; Alevi dedeleri açısından önemi, özel konumundan kaynaklanan ek işlevleri, Bektaşîler'in elinden alındıktan sonraki dönemi gibi konular etrafında uzun uzadıya söz edilir.

Bu kısımda bahsedilen diğer tekkeler; Necef'te Hz. Ali türbesinin avlusunda bulunan tekke, Kâzîmiyye'de İmam Musa el Kâzım'ın türbesinde bulunan tekke ve Samerra'da bulunan tekkelerdir. Genel olarak tekkelerin nerede bulunduğu, kim tarafından kuruldukları, kimlerin buralarda ne zaman görev aldıklarına dair bilgiler paylaşmıştır. Arkasından imamların türbelerinden bağımsız olan Gürgür Baba ve Hızır İlyas tekkesi ile birlikte Kerkük ve civarındaki tekkeler tanıtılmıştır. Tekkelerle ilgili olarak; isimlerinin nereden geldiği, tam olarak nerede buldukları, eğer camiye dönüştürülmüşlerse bunun ne zaman olduğu, kimlerin görev aldıkları, kaç yıl görev

aldıkları gibi konular üzerinde durulmuş ve bu tekkelere dair kaynaklardan da bahsedilmiştir. Yine aynı konular etrafında son olarak konumları tespit edilemeyen tekkelerden bahsedilmiş ve toplu bir değerlendirmeye geçilmiştir.

En ayrıntılı bilgiye sahip olunan tekke hangisi, Osmanlılardan önce kurulan tekkeler, tekkeler ile Rum abdallarının ilişkisi, bu zümre ile Bektaşiler arasındaki ilişkiler, Safevi, Osmanlı, Kızılbaş siyaseti içerisinde tekkelerin önemi, Safevi-Anadolu Alevileri ilişkisinin ne kadar süre devam etmiş olabileceği, Osmanlılarla Aleviler'in ilişkileri gibi konular etrafında değerlendirmeler yapılmıştır.

Dördüncü makalede, Alevi dede ailelerine ait buyruk mecmuaları üzerinde durulur. Alevilik'in sözlü gelenekle irtibatlandırılması ve yazılı kaynağının olmadığına dair görüş eleştirilir. Ve 1990'lı yıllardan itibaren gün yüzüne çıkmaya başlamış olan Alevi belge ve yazmalarının bu bağlamda ne kadar değerli olduğundan bahsedilir. Arkasından Buyruk'un Alevi inancı açısından ne kadar değerli olduğuna vurgu yapılırken Buyruk mecmualarından bahseden ilk eserler hakkında kronolojik olarak bilgi verilir. Buyruk yazmalarına neden bu ismin verilmiş olabileceği, türleri ve yapılarına dair bilgiler paylaşılır. Daha sonra Şeyh Safiyeddin ve İmam Cafer'in ismini taşıyan iki nüshadan hangisinin daha eskiye dayandığı konusuna değinilerek aralarındaki diğer ayrımlardan bahsedilir.

Şeyh Safi Buyrukları'nın Safeviler ile Anadolu Alevileri arasındaki ilişkiyi yansıtaacağı düşünüldüğü için Erzincan'dan bir Buyruk yazması incelenir. Önce ne zamana ait olduğundan bahsedilir. Arkasından kaç sayfa olduğundan ve hangi sayfalarda nelerden bahsedildiğinden söz edilir. Ve son olarak Buyruk yazmalarının kaynaklarına değinilerek, çeşitli tezler öne sürülür.

Beşinci makalede yeni kaynaklar ışığında Kızılbaş hareketinin oluşumu ve Safevilerle ilişkilerinden bahsedilir. Bölümün henüz başında Alevilik'in bu gün bildiğimiz şeklini Safeviler döneminde 15. yüzyıl ortalarında aldığı dile getirilirken buna rağmen tarihçilerin ihmali ve kaynakların yetersiz olmasından dolayı bu konu hakkında yeterince durulmadığı eleştirisi yapılmıştır. Buna bağlı olarak da Alevi dede ailelerinin ellerinde bulunan belgelerin önemi vurgulanır.

Kızılbaş hareketinin oluşumundan önce makalede Safeviler'in genel kabul gören tarihinden bahsedilir. Ve arkasından bu kurguda Türkmen aşiretlerinin, şeyhlerinin tasvir edilen inanç yapısına eleştiriler getirilir. Bu bağlamda hem dönemin dini algısı

hem de divanlara dair çeşitli yorumlar yapılır. Arkasından kendi görüşünü Alevi belgeleri ile destekleyen yazar Safevi oluşumu üzerine eleştiriler yaparak kendi görüşlerini dile getirir.

Ele alınan bir diğer eleştiri ise Safeviler son bulduktan sonra Anadolu ile irtibatlarının koptuğuna dair tezdır. Halbuki bu yaygın kanının aksine son ortaya çıkan kaynaklar, bu durumun tam aksini ortaya koymaktadır. Yazar da bu yüzden bir tanesi 1678 diğeri ise 1826 tarihli iki hilafetnameyi değerlendirerek bu yapılanmayı yeniden yorumlamaya çalışır. Hilafetnamelerden genel olarak nereye ait oldukları, hangi türde oldukları, ne zamandan kaldıkları, ne için kaleme alındıkları konuları etrafında bahsedilir. Bundan ayrı olarak Hilafetname I'de geçen Alevilik'e uygun olmayan bazı inanç kalıplarının neden belge içerisinde var olduğu açıklanmaya çalışılır. Ve iki belge arasındaki çeşitli farklılıklar karşılaştırılır. Arkasından Hilafetname II'nin belge üzerinde yazan tarihinin doğru olmayabileceğine dair üç önemli not etrafında bir değerlendirme yapılır. Bölümün sonunda Hilafetnamelerin çeviri yazılı metinleri, günümüz Türkçesine çevirileri ve tıpkıbasımları verilmiştir.

Altıncı makalede Sinemilli Ocağı ve Aşireti ele alınmıştır. Ve yine dede aileleri elindeki yazmaların derlenmesi yanında sözlü gelenekte kullanılmıştır. Sinemillilerin yaşadıkları yerler, aşiretin farklı kollarının göçleri dikkate alınarak anlatılır. Bu anlatıda sözlü gelenek yazılı belgelerle desteklenmeye çalışılmış bununla birlikte farklı gruplar arasındaki anlatılarda karşılaştırılmıştır. Hem sözlü gelenekte hem de yazılı kaynaklarda bunların karşılaştırılması sırasında çıkan çelişkilerin daha iyi anlatılabilmesi adına, konuyla ilgili Kantarma kaynaklı yazılı belgeler kronolojik olarak paylaşılar.

Bu belgelerin dökümü verildikten sonra Sinemillilerin Harput'tan ilk defa ne zaman göç ettikleri, aile üyelerine ne olduğu gibi pek çok konu tartışılır. Arkasından göç esnasında yaşadıkları zorluklar anlatılırken, bazı seyitler hakkında çıkarımlar yapılmaya çalışılır ve sözlü gelenek yoluyla oluşturulmuş şecere üzerine yorumlar dile getirilir. Seyit Bektaş'ın Kerbelâ'yı ziyareti ve adına çıkartılan seyitlik belgesine dair süreç hakkında bilgi verilir. Kantarma kaynaklı belgelerde 1700 öncesine dair bilgi bulunamazken 1700 öncesi Sinemilli kökeni farklı belgelerle ve sözlü gelenekle açıklanmaya çalışılır. Tartışılan bir başka konu ise Sultan Sinemil isminin aşiretin atası olarak ilk defa nerede kullanıldığıdır.

Diğer taraftan belgenin bir Bektaşî dergâhında yenilenmiş olmasına rağmen Vefai icazetnamesi olması Sinemilli dede ailelerinin kökeni hususunda bilgi vermesi

açısından da ön plâna çıkarılmıştır. Nejat Birdoğan tarafından çevirisi yapılmış başka bir belgeden de bahseden yazar, bu belgeyi bizzat göremediği için yorum yapmaktan kaçınmıştır. Makalenin son kısmında ocak-aşiret bütünleşmesi ele alınırken, Alevi cemaatlerinin iç örgütlenme modelleri hakkında bilgi verilerek başlanır. Ve Sinemillilerdeki farklı örgütlenmeden söz edilir. Sinemilliler adının bir ocak iken sonradan aşiret mi olduğu yoksa tam tersi bir durumun mu söz konusu olduğu tartışılır. Ayrıca Sinemilli kimliğine dair bilgiler verilir ve tahminler yürütülür. Bölüm sonunda bahsi geçen Kantarma belgelerinin ve Erzincan menşeli icazetname'nin tıpkıbasımları da verilmiştir.

Yedinci makede Bir Vefai/Alevi dervişine ait ziyaretname ele alınmıştır. Başlangıç olarak belgenin nereye ait olduğundan söz edilir ve tarihi verilir. Derviş Hasan'ın Irak'ta Alevi ve Şiilerce kutsal kabul edilen yerleri ziyareti neticesinde oluşturulmuş olan belge Türkçedir. Belgenin giriş kısmından başlayarak aşama aşama hangi konulardan bahsettiği açıklanır. Ve belgenin Alevi dedelerinin 20. yüzyılın ortalarına kadar bölgeyi ziyaret ettikleri bilinse de tam olarak nerelere gittiklerinin bilinmemesi açığını kapattığı dile getirilir. Nitekim bu ziyaretnamede gidilen yerler ayrıntılı şekilde kaleme alınmıştır. Yazar da bu yerleri altı madde halinde sıralar.

Bazı özel konumu olan tekkeler ve özelliklerinden bahsedilirken Kerbela'daki tekke üzerinde de durulur. Ve Anadolu ile bu tekke arasındaki ilişkinin ziyareti aşan, nispeten kurumsallaşmış bir ilişki olduğundan söz edilir. Üzerinde durulan diğer önemli bir konu ziyaretnamenin sahibinin Vefai bağlantısıdır. Nitekim belgeye göre Derviş Hasan bir vefai halifesi olarak atanmıştır. Ve yazar, metin içerisinde bu bilginin verildiği kısmın daha öncelere tarihlendiği tezini, birisi 1499 diğeri ise 1545 tarihli iki belge ile benzerliklerine dayanarak ileri sürmüştür. Bölümün sonuna çeviriyazılı metin, günümüz Türkçesine çevirisi ve tıpkıbasımı da eklenmiştir.

Sekizinci makede Köprülü paradigması ve sorunları ele alınır. Bu bağlamda ilk olarak Körülü'nün başlattığı çizgiyi takip eden araştırmacıların Anadolu dinsel tarihini doğrudan Orta Asya'ya bağlama eğilimi olduğu tespiti yapılırken Köprülü'nün fikirleri detaylarıyla anlatılır. Arkasından onun esas takipçileri olarak Ahmet Yaşar Ocak ve Irène Mélikoff'tan ve onların halk üzerinde bıraktığı etkilerden bahsedilir. Yazar, popüler sufizmin Orta Asya'nın uzantısı olarak kabul gördüğü ve göçebe Türkmen aşiretlerin bu inancın ana taşıyıcıları olduğuna dair bu görüşe iki temel eleştiri getirir. Ve yeni kaynaklar ışığında yazar, Aleviliğin kökenlerinin nerede aranması hususunda görüşlerini dile getirir.

Bu bağlamda yeni Alevi kaynaklarından bahsedilirken Vefai icazetnameleri ön plâna çıkarılır. 1499 tarihli bu tür bir icazetnamede dört halife övgüsü vurgulanırken XI. yüzyılda sünni muhitlere özgü olan tasavvufun Moğol istilası sonrası Şii/Alî'ci gruplar arasında yayılmasının üzerinde durulur. Yazarın görüşüne göre Vefailikte de aynı türden bir gelişim süreci vardır. Bu değeri nedeniyle Vefai kökenli Alevi ocaklarından ana kaynaklar etrafında kısaca bahsedilirken Ortaçağ Anadolu'sunda Vefailik yeniden ele alınır.

Dokuzuncu makalede 19. yüzyıldaki misyoner kayıtları ve özellikle de Ali Gako ile kurdukları bağlantı konu edilmiştir. Bölümde son yıllarda ortaya çıkan Alevi kaynaklarının sözlü kültür söyleminin karşısındaki önemine vurgu yapılır. Ancak diğer taraftan sözlü geleneğin, yazılı kaynaktan daha az güvenilir olduğuna dair yaygın görüş de eleştiriye tabi tutulmuştur.

Bölüm Amerikan misyoner kayıtlarının faaliyet raporlarını yayınlayan iki yayına dayanılarak kaleme alınmıştır. Yazar bunun nedenini açıklarken, Amerikan misyonerlerinin ne kadar destek aldıkları, etkileri, okuyucu kitleleri, misyonerlerin hedef kitleleri hatta Osmanlı Devleti'nin bu misyonerlere bakış açısı hakkında da bilgiler verir ve karşı faaliyetlerinden bahseder. Daha sonra misyonerlerin özellikle sünni cemaat dışı gruplar üzerinde durduğundan ve bunun nedenlerinden söz edilir. Kızılbaşlardan ilk defa hangi misyonerin bahsettiği, misyonerlerin Kızılbaşların kökenleri hakkındaki fikirleri ve farklı görüşleri, konu hakkında eksik kaldıkları noktalar ve hataları sırasıyla açıklanır.

Misyonerlerin ilgisinin uzun bir zaman dilimine yayılması açıklanmaya çalışılırken, misyoner raporlarında bulunan bazı örneklerin birbirleriyle olan aşırı benzerlikleri üzerinden bunların kurgu olabileceğine dair şüphe dile getirilir ve bunun yapılmasındaki amaç da açıklanmaya çalışılır. Üzerinde durulan önemli bir diğer konu, Kızılbaşların siyasi koruma talepleri ve Kızılbaşların istekli görünmelerine rağmen somut adım atmamalarının da altı çizilmiştir.

Bölümün devamında uzun uzadıya Ali Gako üzerinde durulmuştur. Hangi misyonerlerle temas halinde olduğu, misyoner merkezlerine yaptığı ziyaretler, kişiliğinin ve protestanlığa bakış açısının misyoner raporlarına yansımaları ve Ali Gako'nun Mr. Dunmore'un evini ziyareti sırasında yaşananlar örnek gösterilerek anlatılır. Ve bu anlatılarla misyonerlerin neyi amaçlamış olabilecekleri irdelenir.

Bir dönem sonra Kızılbaşlar hakkındaki yayınların azalması, bunun nedenleri, Kızılbaşlar hakkında Mr. Perry gibi farklı misyonerlerin ilk düşüncelerle çelişen ifadeleri aktarılır. Ancak daha sonra bu ifadelerin yumuşatılması ve bunun nedenleri üzerinde de durulur. Ve son olarak bir kayıt etrafında Ali Gako'ya dair ulaşılabilen son bilgiler paylaşılır. Yazar tüm bu aşamalardan sonra kendi görüşlerini dört aşamada yazıya dökerek kitabını sonlandırır.

Ayfer Karakaya-Stump bu eserinde, Alevîlik konusunda kalıplaşmış olan tarih yazımının karşısına yeni bir Alevî tarih yazımı ve yeni kaynaklarla çıkmış ve kanaatimizce takdire şayan bir eser meydana getirmiştir.